

УДК 025.5:001.8:002.1-028.14

Л. І. Бейліс, канд. іст. наук, зав. відділу Національної парламентської бібліотеки України, заст. головного редактора журналу «Бібліотечна планета»

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У БІБЛІОТЕКАХ

У статті подано огляд різних статей і монографій, що висвітлюють проблему інформаційного забезпечення наукової діяльності в умовах бібліотек.

Ключові слова: інформаційне забезпечення наукової діяльності, наукова бібліотека, соціальна комунікація, документ.

Інформаційне забезпечення наукової діяльності (ІЗНД) входить до загальної системи наукової комунікації, яка складається з багатьох різнорідних елементів. Це і форми *безпосереднього* спілкування науковців на формальних (конференції, симпозіуми) і неформальних зібраннях, і форми спілкування, опосередковані документами, якими, зокрема, є наукові статті, журнали, збірники праць, монографії тощо. Це спілкування можна вважати таким, що відбувається в часі і просторі, сполучаючи вчених різних країн і епох.

Наукові бібліотеки (різних видів) за своїм прямим призначенням, спираючись на професійні навички бібліотекарів і бібліографів, а також на власні і віддалені інформаційні ресурси, здійснюють ІЗНД, тим самим входячи в систему наукових комунікацій як надзвичайно важлива ланка. Окрім первинних документів, що є основним засобом ІЗНД, бібліотека продукує вторинні інформаційні продукти, які, маючи довідковий і рекомендаційний характер, наближають до користувача наявні інформаційні ресурси, розкривають їх. Таким чином бібліотека стає виробником специфічних знань, а бібліотекар (бібліограф) – чинним учасником як наукових комунікацій, так і науково-дослідної роботи (НДР) взагалі, оскільки «...в знаковому спілкуванні зливаються в одне ціле пізнання і трансляція пізнавального досвіду» [2, с. 16].

Вторинний документ створюється в результаті аналітико-синтетичної обробки первинного документа, у згорненому вигляді віддзеркалює його зміст і має такі функції:

- інформативну – подає цілісну, узагальнену інформацію про зміст документа і усуває необхідність читання його повного тексту, якщо текст має для читача другорядний інтерес;
- пошукову – використовується для пошуку документів та інформації;
- індикативну – надає користувачам інформацію про їм невідомі, але релевантні їхнім запитам документи з характеристикою основних змістовних ознак;
- довідкову – реалізується представленням конкретних фактичних відомостей;
- комунікативну – інформує про наукові дослідження і проблеми, над якими працюють учені;
- сигнальну – виявляється у повідомленні про публікацію або ж надходження до фондів нових документів;
- прогностичну – можливість у результаті аналізу документів передбачити розвиток певної галузі, виникнення нових проблем, напрямів наукових досліджень тощо [5, с. 5–6].

Наукова комунікативна діяльність, на думку вчених, які її досліджують, – це обмін певними текстами або знаковими системами між двома суб'єктами: інформатором, який їх створює, і реципієнтом, який їх сприймає, осмислює та інтерпретує. Таким чином здійснюється надання від інформатора до користувача змістовно організованої бібліографічної, фактографічної та повнотекстової інформації щодо предмета і мети наукових досліджень, з одного боку, а з іншого – використання інформатором наявних наукових узагальнень, термінів і понять для створення необхідних класифікаційних і систематизуючих механізмів. Цей процес підпорядкований загальному механізму соціальної взаємодії в суспільстві, в якому контрагенти спілкування (інформатор – реципієнт-інтерпретатор) знаходяться в суб'єкт-суб'єктних стосунках і здійснюють інформаційний обмін, діалектично сполучаючи свої ролі [2, с. 47]. Такий обмін вивчається комплексом соціально-комунікативних наук, який поєднує в собі семіотику (вужче – лінгвістику), соціологію, психологію. Єдність цього комплексу у 80-ті роки ХХ сторіччя намагалися підкреслити терміном *семісоціопсихологія* [2, с. 45]. Суть такого триединого

підходу до комунікативних процесів та ІЗНД зокрема полягає в тому, щоб у результаті дослідження особливостей комунікатора і реципієнта, контекстних (позатекстових) обставин, значущих елементів і структури текстів осягнути механізм сприйняття інформації, сприяти її адекватному розумінню, а також у поглибленні знань щодо «механізмів соціальної взаємодії людей» шляхом «безперервного породження і інтерпретації текстів в суспільстві» [2, с. 47] та соціальних наслідків цих процесів. Усе це сприятиме підвищенню ефективності текстового спілкування, осмисленому оволодінню відповідними навичками, що дуже важливо для розвитку науки, освіти і багатьох інших сфер людської діяльності, зокрема для таких прикладних, як бібліографія. Для бібліотекарів (бібліографів) це завдання актуалізує питання якості інформаційного обслуговування і – вужче – елементів інформаційно-пошукового апарату бібліотеки, системи каталогів і картотек, а з урахуванням досягнень сучасних технологій – питання наявності автоматизованих пошукових систем, баз даних, електронно-інформаційних мереж.

Важливими є і вторинні інформаційні документи, які мають свою розгалужену жанрову структуру і покликані зорієнтувати читача в інформаційних потоках.

У цьому контексті надзвичайно важливим є питання забезпечення якості вторинного документа, його смислової адекватності первинному. Причина низької якості, за словами Ф. У. Ланкастера, нерідко полягає і в самій орієнтованості систем інформаційного пошуку лише на видачу інформації щодо наявності (або відсутності) документів, які мають відношення до запиту, і на те, де ці документи можна знайти. У результаті такий пошук ніяк не інформує користувача про предмет запиту в тому розумінні, що якимось змінює знання з цього предмета [2, с. 231]. Тому в процесі аналітико-синтетичної обробки первинного документа інформатор повинен пам'ятати, що, за словами відомого психолога О. Леонт'єва, метою спілкування є та чи інша спрямована зміна в смисловому полі реципієнта [2, с. 40]. Він повинен намагатися не тільки визначити елементи і ключові слова, які визначають тему і предмет повідомлення, а й встановити між ними семантико-смислові зв'язки, характерні саме для даного конкретного тексту – від головного до другорядного [2, с. 232], перенести ці співвідношення у вторинний

текст і таким чином зберегти в ньому всі інноваційні підходи, властиві первинному документу. Саме тоді одержаний для вторинного документа перелік ключових слів буде не просто його словником, що фіксує тему і предмет повідомлення, але стане власне предметом тексту, здійсненим певним чином для певних цілей [2, с. 232].

Отже, інформативність вторинних наукових текстів (документів) забезпечується їх відповідністю змістовно-смісловій структурі оригінального наукового тексту, його цементуючому комунікативному наміру, збереженням тих елементів, які вказують на мету створення первинного документа. За словами дослідника-філолога Л. С. Школьника, якщо в оригінальному науковому тексті мета повідомлення, як правило, – «замаскована», то в рефераті вона повинна бути чітко визначена [2, с. 233]. Конкретніше це означає, що анотація або реферат повинні не тільки поверхово інформувати про предмет дослідження у первинному документі, а й нести певну інформацію щодо висновків дослідника, інформувати про інноваційність або окрему позицію автора щодо висвітленої проблеми. У разі ж якщо сам первинний документ є неконцептуальною компіляцією або переспівом чужих ідей, то заради економії часу науковця цей прикрий факт варто зазначати відповідною приміткою: «аналогічно див. ...». Такий підхід потребує від інформатора (бібліотекаря-бібліографа) не тільки певних комунікативних умінь та навичок, здатності відрізнити в тексті головне від другорядного, а й, що дуже важливо, професійної підготовки на терені тієї чи іншої галузі знання або, як мінімум, компетентності або певної ерудиції. Такий погляд є традиційним для українського бібліографознавства: зокрема, ще в 1919 році український бібліограф А. Бем писав: «Можна бути ученим, не будучи бібліографом, але не можна стати справжнім бібліографом, не будучи ученим» [1]. Зрозуміло, що бібліограф мусить знати принаймні тезаурус, основні поняття наукової галузі, яку обслуговує, а значить, мати змогу певної спеціалізації, що легше здійснити в умовах спеціалізованої наукової бібліотеки. У цьому контексті також здається доцільним досвід тих країн, де фах бібліотекаря (бібліографа) можна здобути тільки маючи підготовку з якогось іншого фаху.

Історично склалося так, що ІЗНД стала характерною і однією з найважливіших функцій бібліотечних закладів, бібліографічно-

інформаційної діяльності й наукових бібліотек зокрема. За словами М. Слободяника, «наукова бібліотека розглядається у функціональному зрізі як соціальний інститут, відмінною особливістю якого є взаємозв'язок з наукою, а основними типологічними ознаками – безпосередня включеність до системи наукових комунікацій та проблемна орієнтація ресурсів на задоволення професійних інформаційних потреб» [7, с. 52]. «Наукова бібліотека у своїй діяльності пріоритетно підтримує перспективні тенденції в розвитку науки, орієнтується як на формальні засоби впливу наявними механізмами індивідуального, групового та колективного розповсюдження інформації, так і на неформальні, за яких окремі наукові працівники грають роль інформаційних посередників між інформаційними текстами, знаннями і членами свого колективу» [7, с. 37].

ІЗНД діє в сфері постійно виникаючих і оновлюваних під час науково-дослідної роботи (НДР) інформаційних потреб науковців. НДР у своїй підготовчій, основній та заключних фазах передбачає, за М. Слободяником, сім основних функцій: адміністративну, планування, прогнозування, творчу участь у дослідженні, організаційно-технічне забезпечення НДР, впровадницьку, інформаційну. Кожна з функцій породжує відповідні інформаційні потреби, які, залежно від посадового рівня та ділянки роботи науковця, можуть стосуватися різноманітних питань – від інформації, пов'язаної із сучасними методами планування та організації НДР, із питань організації теоретичних досліджень та методів обробки результатів експерименту, щодо конкретних характеристик технічного обладнання – до інформації з характеристикою основних (актуальних) напрямів наукової галузі, про вітчизняні і зарубіжні досягнення в конкретній та суміжних галузях тощо [7, с. 65–70].

Ефективність ІЗНД в умовах бібліотеки залежить від цілеспрямованості і вмотивованості у стосунках між інформатором і користувачем. Ці принципи передбачають, зокрема, точність сформульованого запиту і, відповідно, відбору первинних документів для їх подальшої аналітико-синтетичної обробки; повноту цього відбору, виділення в цьому масиві таких документів, які найбільш адекватно відображають природу предмета дослідження. Важливим чинником у вдосконаленні ІЗНД є запровадження сучасних

комп'ютерних технологій і постійно оновлюваних інформаційно-пошукових систем. За словами В. Ільганаєвої, «нова реальність», яка охоплює і технічний прогрес, «впливає не тільки на ...організаційні, комунікаційні особливості (*соціуму*. – Л. Б.), але і на характер суспільних відносин, які стають більш оперативними, медіанасиченими і розмаїтими, інтенсивними, породжуючи нові соціально-психологічні та інформаційно-психологічні феномени» [3, с. 3]. Тут необхідно згадати і про такі соціальні наслідки, як наближення науковців до глобальних потоків наукової інформації, посилення взаємодії між різними науковими школами, подолання територіально-географічної нерівності та роздробленості у розвитку НДР, демократизація НДР, зростання можливостей окремих науковців до саморозвитку, створення умов для формального і неформального спілкування з колегами, підключення до власної НДР результатів і даних суміжних наук тощо.

Процес технологічного оновлення бібліотек, які займаються ІЗНД, досить активно відбувається і в Україні. Зокрема, важливим є проєкт створення Загальноакадемічного порталу наукової періодики під проводом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [4, с. 158–159], запровадження Національною парламентською бібліотекою України інформаційної системи «Т-LIBRA» (виробництво Росії), яка, зокрема, надасть можливість «максимально автоматизувати процеси формування метаданих, технологічних ресурсів і фондів електронних документів», а також збагачувати фонди різними типами повнотекстових електронних документів (електронними аналогами сучасних публікацій, цифрових фондів документів із бібліотечних фондів, електронних видань) [6, с. 129–131]. У бібліотек України є перспектива створення бібліотечних консорціумів щодо спільного використання баз даних зарубіжних фірм, таких як Springer, EBSCO, для доступу до кращих наукових журналів світу [8].

Таким чином, бібліотека, особливо наукова, як посередник між інституціями і фахівцями, що здійснюють НДР, та накопиченим і документально закріпленим знанням, є важливою ланкою в системі соціальних і, зокрема, наукових комунікацій, які здійснюються в часі і просторі та є інтелектуальною підвалиною для духовної і матеріальної діяльності людства. Невпинне зростання інформаційних потоків, об'єктивно наявна територіальна, гео-

графічна, а подекуди і соціальна нерівність людей в отриманні необхідної інформації, а окрім того об'єктивна потреба людства у кардинальному вдосконаленні світової системи виробництва із врахуванням соціальних і екологічних проблем потребують кардинальних наукових рішень, і все це покладає велику відповідальність на інституції, що здійснюють ІЗНД, і бібліотеки зокрема. Але й сама ІЗНД потребує серйозних наукових досліджень як запоруки її подальшого вдосконалення – і в напрямі соціальних механізмів і наслідків своєї діяльності, і з точки зору сучасного технологічного оснащення, і в подальшому осмисленні процесів інтерпретації і породження текстів для досягнення найбільш точних і адекватних засобів трансляції наукової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем, А. З теоретичних питань бібліографії. 1. Суб'єктивний характер бібліографії / А. Бем // Книгарь. – 1919. – Чис. 25/26 (вересень–жовтень). – Ствп. 1661–1666; Чис. 27 (листопад). – Ствп. 1815–1820.

2. Дридзе, Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе ; АН СССР, Ин-т социол. исследований. – М. : Наука, 1984. – 268 с.

3. Ільганаєва, В. О. Теоретичні аспекти розвитку соціально-комунікаційних структур в сучасному інформаційному просторі / В. О. Ільганаєва // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20–22 трав. 2008 р. / М-во науки і освіти України, М-во культури і туризму України, Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, Ін-т держ. управління та інформ. діяльності. – К., 2008. – С. 3–4.

4. Копанєва, Є. О. Загальноакадемічний портал наукової періодики / Є. О. Копанєва // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21–23 трав. 2007 р. / М-во освіти і науки України, М-во культури і туризму України, Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, Ін-т держ. управління та інформ. діяльності. – К., 2007. – С. 158–159.

5. Лутовинова, В. І. Реферування як процес мікроаналітичного згортання інформації : практ. посіб. / В. І. Лутовинова ; [наук. ред. Г. М. Швецова-Водка] ; АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : [б. в.], 2007. – 71 с. – (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек»).

6. *Олейник, В. В.* Технологическое обеспечение процесса создания полнотекстовых ресурсов для электронной библиотеки на базе информационной системы T-LIBRA / В. В. Олейник, О. В. Баркова // Документоведение. Библиотечное знание. Информационная деятельность: проблемы науки, освіти, практики : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20–22 трав. 2008 р. / М-во науки і освіти України, М-во культури і туризму України, Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, Ін-т держ. управління та інформ. діяльності. – К., 2008. – С. 129–131.

7. *Слободяник, М.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / М. Слободяник ; НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського. – К. : [б. в.], 1995. – 368 с.

8. *Ярошенко, Т.* Управління колекціями електронних журналів: нова роль бібліотек у створенні інформаційного освітньо-наукового простору України / Т. Ярошенко // Бібл. планета. – 2005. – № 5. – С. 14–18.

УДК 02:316.324.8

Л. Г. Петрова, д-р пед. наук, професор, зав. кафедри книгознавства та видавничої діяльності КНУКіМ

РОЛЬ БІБЛІОТЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються проблеми переорієнтації сучасної бібліотеки на нові пріоритети діяльності, що зумовлюють потребу вибору певної стратегії розвитку, спрямованої не лише на ефективне використання накопичених інформаційних ресурсів, інформаційних технологій та створення нових інформаційних продуктів і послуг, але й на реалізацію соціальних функцій, спрямованих на сприяння освіти шляхом доступу до інформації та знань. Зазначено, що роль бібліотеки буде зростати, як соціально важливого наукового і суспільного центру, який поєднує можливості інформаційно-інтелектуальної та соціально-педагогічної систем в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: інформація, знання, процеси інформатизації, інформаційне суспільство, бібліотечно-інформаційні ресурси, інформаційні технології.

Глобальні процеси інформатизації та перехід України до ринкової економіки зумовив прийняття бібліотекою нової моделі функціонування як інформаційно-інтелектуальної системи та